

УДК 323:316

Безрук О. О.,
м. Харків

АРМІЯ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ КАНАЛ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧASNІХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

У статті розглянуто проблематику функціонування армії (силових структур) як одного з каналів політичної мобільності в системах різних типів політичних режимів, зокрема в умовах демократичного транзиту. Проаналізовано межі функціонального діапазону впливу силових структур у політичній системі та специфіку інфільтрації армійських кадрів до політичних інституцій.

Ключові слова: армія (силові структури), політична мобільність, політичний режим, канали мобільності.

Проблематика вивчення політичної мобільності як динамічного аспекту функціонування політичної системи потребує експлікації механізму забезпечення цього процесу з боку певних інституцій. Такі утворення в науковій літературі прийнято називати «каналами мобільності» [1]. Якщо у соціологічній інтерпретації канали мобільності, зокрема соціальної, надають можливості індивіду пересуватися між соціальними позиціями, то у політологічному сенсі такі структури забезпечують не тільки інкорпорацію людського ресурсу до системи політичної стратифікації, але й реагують на зовнішні зміни, що в свою чергу дає можливість політичній системі зберігати внутрішню стабільність та відповідати на виклики позасистемного характеру.

Одним з таких каналів є армія. З огляду на сучасний етап розвитку держав, до армії варто додати сили внутрішнього порядку й спеціальні служби (розвідка й контррозвідка). У цілому, цю сукупність структур можна йменувати силовим блоком, але для зручності викладу можна обмежитися й поняттям «армія», оскільки всі вищевказані структури поєднує ієрархічна структура, певна тотожність функцій, принцип імперативності «наказ – підпорядкування», легітимність наявності збройних сил та право використання зброї, стратегічно однорідний набір завдань та цілей. Актуальним аспектом функціонування армії як каналу політичної мобільності є специфіка дій в умовах демократичного транзиту, оскільки роль силових структур при

демократичних, авторитарних та тоталітарних режимах має різний характер.

Проблема взаємодії армії з політичною владою та суспільством була розглянута в працях Платона, Арістотеля, Геракліта, Н. Макіавеллі, Дж. Локка, І. Канта. У сучасних концепціях С. Хантінгтона, Г. Лассуела, М. Едмондса, А. Лукхема досліджено аспект взаємовпливу армії та політики. Серед вітчизняних дослідників з питань армії можна назвати Є. Афоніна, В. Кротикова, М. Требіна, В. Смолянюка [2].

Метою статті є розгляд функціонального значення армії (силових структур) у забезпеченні процесу політичної мобільності в умовах різних політичних режимів.

Армія відіграє багатозначну роль у державі й суспільстві. Відомо, що будь-яка політична влада спирається на армію як однин зі своїх ресурсів. Армія є практичним і символічним бар'єром між державою й суспільством, у якому завжди є сили, що опонують правлячій групі; між державою й зовнішнім світом, оскільки, незважаючи на оптимістичні прогнози загального мирного співіснування й апеляції до людиноненависницького досвіду численних війн, від нових зіткнень ніяка держава не застрахована й понині. Потенційна загроза правлячої влади існує завжди, як зовнішня, так і внутрішня, тому «спаяність» політичної влади з армією — гарантія безпеки держави й недоторканності механізму перерозподілу благ.

Армія нерозривно пов'язана з політичною владою і цей зв'язок змінюють такі фактори, як:

- армія є найбільш мобільною, організованою та дисциплінованою структурою держави;
- армія є гарантом збереження політичної стабільності правлячого режиму;
- армія забезпечує досягнення тих політичних цілей, які задає керівництво держави;
- у випадках політичної нестабільності лише армія здатна оперативно мобілізовуватись та реагувати на ситуацію;
- армія є найбільшим стабільним інститутом держави, оскільки на відміну від інших політичних інституцій вона не може просто ігнорувати кризові події, які є загрозливими для самої держави [3].

У той же час у стратегічному плані армія була як суб'єктом, так і об'єктом політики. Алгоритм дій армії завжди визначався конкретною ситуацією, військово-політичним та військово-стратегічним становищем у світі та в конкретній державі.

Для розкриття функцій армії як каналу політичної мобільності слід приділити увагу розгляду таких аспектів:

- функціональний діапазон силових структур у політичній системі суспільств(а) і вплив військових на політичну владу;
- специфіка взаємозв'язку «армія – правляча група (еліта)»;
- умови інфільтрації індивідів і груп («військових») у правлячу еліту.

Історичний досвід свідчить, що армія, так чи інакше, впливалася на прийняття політичних рішень у певні періоди, особливо кризові (війни, революції). Іноді армія (військові) брала на себе політичні повноваження (диктатура Ф. Франко, А. Піночета та ін.). Багато кадрових військових ставали політичними акторами (генерали Х. Перон, Д. Ейзенхауер, А. Руцької, Б. Громов, О. Лебідь). Нерідко політична влада приймала ті або інші рішення під впливом або тиском силових структур [4].

Демаркаційна лінія між політичною владою й владою (повноваженнями) військових залишається лише номінально чіткою (політична влада приймає рішення, а військові їх виконують), але в реальності — вона дуже рухлива, оскільки:

- питання забезпечення держбезпеки входять у компетенцію й політичного класу, й військових;
- саме поняття «держбезпека» може бути інтерпретоване як безпека держави й суспільства, безпека правлячої верхівки, безпека ресурсів влади тощо, тому взаємодія й взаємоплив держапарату та відповідальних осіб із силових структур неминучі, що сприяє розподілу відповідальності за прийняття рішень на всіх. Отже, повноваження цивільних і військових змішуються, що приводить до схованої тимчасової політичної мобільності (військовий бере участь в ухваленні рішення поряд із представниками цивільної політичної влади, тобто в конкретний момент їхні політичні статуси приблизно ідентичні);
- силові структури є компонентом і ресурсом політичної влади, що забезпечують її легітимність і недоторканність, тому певна «спаяність» і взаємна інфільтрація кадрів і повноважень неминуча.

Взагалі історичні факти свідчать, що в державах з тоталітарним політичним режимом правлячий клас формується в основному з військових або військові переважають у політичній адміністрації. Служба в армії, військова кар'єра виступають символічним капіталом, що забезпечує просування актора по політичній ієрархії. У тоталітарних державах силовий блок (армія, таємна поліція) відіграють провідну роль при здійсненні політичної влади, тому чистий тип

силових структур як каналу політичної мобільності можна бачити саме в них. Як приклад можна розглянути кар'єру Г. Герінга в нацистській Німеччині, який, будучи військовим льотчиком, займав найважливіші політичні пости. У СРСР маршал Г. Жуков був міністром оборони. Така посада за свою функціональною складовою має політичний характер більшою мірою, ніж військовий. Генерал Д. Ейзенхауер здобув політичну перемогу на президентських виборах багато в чому завдяки репутації професійного військового й учасника війни.

Апологети лібералізму й демократичних цінностей вважають, що концентрація політичних повноважень у руках військових або допуск військових у політичні інституції є загрозою демократії. Однак слід зазначити, що демократія, як і тоталітаризм, де-факто також залежить від військових ресурсів, і, тому, проникнення кадрів із силових структур у політичні неминуче, хоча роль військових у сучасних демократіях здається менш значущою.

Інфільтрація «силовиків» до управлінських політичних структур, тобто здобуття ними політичних повноважень може мати символічно-легітимний або практичний характери. Під «легітимним» та «symbolічно-легітимним» характером варто розуміти ситуацію, коли кадрові військові, беручи участь у певних процедурах (вибори, кооптація, призначення) займають політичні пости, використовуючи свій символічний капітал — військову службу й пов'язану з нею певну репутацію.

Другий тип характеру властивий ситуаціям, коли силові структури, під дією обставин, крім захисної починають виконувати функції дистрибутивну та управлінську, тобто беруть на себе політичні повноваження, підмінюючи владу цивільну. Такі можуть мати місце в умовах революційної ситуації, військової змови, кризи політичної влади, природних катаklіzmів, загрози воєнних дій, економічного колапсу й т. ін.

У певних ситуаціях, коли влада намагається зберегти або усталити свої позиції, може використатися образ військового як символ порядку, надійності, захисту, виконання зобов'язань, відповідальності. Така програма реалізується за допомогою залучення військових до передвиборних кампаній або передачі їм частини повноважень. Виведення таких людей на політичну арену, привертання до них уваги суспільства сприяє переміканню уваги електорату від недоліків правлячої групи до чеснот нового політичного агента. Прикладом такої ситуації є політична кар'єра О. Лебедя. Першим етапом політичної мобільності генерала слід вважати його участь, а точніше провідну роль, у процесі проведення мирних переговорів у Хасавюрті.

Згодом ці переговори були названі ганебними для російського керівництва, але до образу бойового генерала був доданий імідж миротворця. Наступним етапом включення в політичну сферу була участь О. Лебедя в передвиборній президентській кампанії 1996 року. Він був технічним кандидатом. Завданням О. Лебедя було відтягнути голоси на користь Б. Єльцина, шанси якого на перемогу були невисокі. Крім того, участь генерала створювала в електораті певний набір ілюзій:

- реальна альтернативність виборів — на тлі дихотомії протистояння «демократи — комуністи» виникає так званий «симулякр» наявності третьої сили;
- репутація О. Лебедя — (бойовий досвід — командування миротворчим контингентом під час конфлікту в Придністров'ї; політичний досвід — ведення переговорів у Чечні; специфічний стиль дискурсу — публічні виступи генерала відрізнялися різкістю, навіть до некоректності, відсутністю шаблонності; деякі вислови були розтиражовані ЗМІ, стали крилатими й популярними в народі) — доповнювала образ людини, не пов'язаної із правлячими колами й асоціювалася з надією на стабілізацію ситуації в країні.

Останнім етапом політичної кар'єри генерала О. Лебедя стала перемога на виборах губернатора Красноярського краю. Деякі аналітики висловлювали припущення, що цю посаду він отримав як заохочення за технічну участь у президентських виборах. Таким чином, політична кар'єра О. Лебедя є прикладом символічно-легітимного типу інфільтрації військового в політичні структури.

Отже, умовами для здійснення цього типу політичної мобільності можна назвати такі:

1. Силовий блок держави (армія), а точніше її верхівка, не є політичним антагоністом існуючого політичного керівництва державою.

2. Існує об'єктивна необхідність утягнути авторитетного військового або групи військових у політичну діяльність із метою зміщення зв'язків політичної верхівки й армійських структур і збереження статус-кво. Така умова є своєрідним підстрахуванням для правлячої еліти у випадку виникнення яких-небудь колізій (економічна криза, заколот, воєнні дії тощо). Включені в правлячі групи військові, що не втратили авторитету в армійських колах, якщо буде потреба зможуть утримати кризову ситуацію під контролем і не допустити усунення правлячої групи.

3. Влада має потребу в кооптації нових членів з армійських структур для використання образу останніх у дискурсі із суспільством, а саме у передвиборних технологіях і закулісних іграх.

Реальним прикладом іншого типу (умовно практичного) політичної мобільності військового агента може бути захоплення влади в Чилі генералом А. Піночетом. У цьому випадку військова хунта не була інкорпорована в існуючі структури політичного керівництва, а сама виступила альтернативним джерелом влади. Слід також зазначити, що група А. Піночета спиралася на підтримку, насамперед, представників політичного й фінансового істеблішменту США, не маючи особливого авторитету серед чилійського соціуму, за винятком деяких представників місцевої крупної буржуазії. Це відрізняє чилійський варіант авторитарного режиму від диктатури Ф. Франко в Іспанії й Х. Перона в Аргентині.

Таким чином, умовами для реалізації цього варіанта політичної мобільності можуть бути такі:

1. Правляча політична й армійська еліти перебувають у стані прихованого конфлікту (у випадку А. Піночета й Ф. Франко мова йде про неприйняття військовими соціалістичних ідей).

2. Представники армійської еліти не ідентифікують себе з існуючим режимом і мають політичні амбіції.

3. Існування яких-небудь іноземних держав, що зацікавлені в усуненні існуючого режиму в даній країні й здатні надати допомогу опозиційним колам. Армія як опозиція діючому керівництву країни є найбільш оптимальним об'єктом впливу за цілком зрозумілої причини — доступ військового командування до реальних силових ресурсів. Крім того, може бути розіганий сценарій «введення надзвичайного стану з метою подолання кризи або наведення конституційного порядку».

4. Виникнення ситуації, коли реалізується принцип «армія й народ — єдині». У випадку непопулярності діючої влади в соціумі армія може виступити як носій (можливо, тимчасовий) верховної влади при схваленні з боку суспільства. Надалі, як показує історична практика, це може закінчитися військовою диктатурою або формуванням нового уряду, до якого можуть бути залучені ті ж армійські чини, а в крайньому випадку він буде зазнавати впливу від армійського.

Можливий і змішаний варіант політичної мобільності актора з армійської структури. Актор може легальним шляхом здобути політичний статус, а потім, користуючись отриманими можливостями,

виступити провідником інтересів своїх же армійських кіл, аж до усунення правлячого режиму.

Таким чином, армія як канал політичної мобільності може інфільтрувати власні кадри в політичні структури легальним або революційним шляхом. Реалізація того або іншого варіанта залежить від стану політичної системи в цілому, рівня довіри населення до діючих політичних інститутів і кадрового керівництва державою, відносин між армійським апаратом і правлячим класом, із сусідніми країнами й geopolітичної ситуації взагалі. Історичний досвід показує, що більшість військово-авторитарних режимів у ХХ ст. очолювали представники середньої й вищої офіцерської ланки. Це дозволяє зробити такі висновки:

- чим вище армійське звання, а відповідно — статус і діапазон повноважень, тим сильніше мотивація в розширенні цих повноважень;
- мотивація приводить до формування політичних амбіцій, аж до почуття необхідності знаходження вищого політичного статусу;
- ці амбіції підкрілюються відчуттям значущості існуючого статусного становища актора;
- специфіка військової служби сприяє актуалізації склонності до прийняття ризикованих рішень і аналізу можливих багатоходових операцій щодо досягнення поставленої мети;
- структурна наближеність армійського й політичного керівництва (наприклад, за лінією «генералітет — міністерство оборони — кабінет міністрів») має на увазі проникнення інсайдерської інформації за обома напрямками, відповідно військові з вищого ешелону отримують відомості про закулені процеси в політичному керівництві, які можуть бути використані для кадрового впровадження.

Одним з факторів політичної мобільності військових є тип політичного режиму. У демократичних розвинених західних країнах ставлення громадської думки до представників силових структур, що займають певне становище в політиці, традиційно є скоріше негативним, ніж лояльним. Імовірно, це пов'язане з тим, що військовий у політиці асоціюється з диктаторським режимом; громадянське суспільство з його ступенем свободи є антиподом армії з її твердою структурою й приписаннями імперативного характеру; поширення пацифістського дискурсу негативно впливає на рівень політичної довіри до «політиків від військових» у країнах розвиненої демократії. Однак такі установки властиві пересічним громадянам, а також різним інститутам громадянського суспільства. Разом із тим на вищому державному рівні взаємодія й команда робота політичних і

військових інститутів неминуча, що призводить до взаємовпливу при реалізації політичних стратегій. Військово-політичний блок НАТО є яскравим прикладом такої взаємодії, а ігнорування ним рекомендацій ООН при розв'язанні питання по Сербії показує, наскільки змішуються політичні й військові сектори впливів.

З іншого боку, за умов сьогодення — всеосяжної економічної, політичної, екологічної та іншої криз у світі, не виключена ймовірність підвищення значимості ролі військових при вирішенні існуючих проблем, а значить — зміни ставлення до них з боку демократичного співтовариства в напрямку більш сприятливого.

Специфічним моментом отримання політичних повноважень військовими є їхнє використання в державах з нав'язаною ззовні (США, Захід) демократією. Досвід використання методу «експорту демократії» Заходом у деяких країнах (Сербія, Ірак, Афганістан, Лівія) показав, що фізична ліквідація «ворожих» правлячих режимів (тактично військове завдання) не є гарантією стабілізації ситуації в даній державі. Так чи інакше, на першому етапі неминуча присутність військового контингенту. Функції політичного керування бере на себе, як правило, цивільна адміністрація, що при вирішенні поточних завдань неминуче зростається з апаратом військових. Провести чітке розмежування між їхніми статусними можливостями стає проблематичним. У розглянутому випадку роль військових можна аналізувати в декількох політичних аспектах:

- по-перше, певними групами місцевого населення вони (військові) будуть сприйматися як агресори, інтервенти, політичні вороги за змістом дихотомічної схеми «друг – ворог» (за К. Шміттом) — негативний момент політичної мобільності, з позиції легітимності статусу [5];

- по-друге, у сприйнятті співчуваючого населення політичний статус військових буде мати позитивний характер, оскільки спочатку саме вони будуть персоніфікувати привнесену модель очікуваного демократичного режиму;

- по-третє, для західної демократичної громадськості політична діяльність військових, як правило, підноситься у контексті значимості збереження й поширення західних цінностей, що надає легітимності їхньому статусному становищу.

Можна зазначити, що в державах з демократичним політичним режимом армія є значущим каналом політичної мобільності, незважаючи на традиційне ідеологічне й структурне розмежування політичних та військових структур, а також застосування принципів контролю інститутів громадянського суспільства над армією. З

урахуванням зростання нестабільності у світових масштабах вплив військових на політичні структури в демократичних державах буде збільшуватися.

У державах авторитарного й тоталітарного типу роль армії й спецслужб у політичній системі більш вагома й проникнення військових у політичні структури є супутнім чинником [6]. Це пояснюється відсутністю контролюючих механізмів у суспільства над державою, домінуванням ієрархічних зв'язків, спаяністю військових і політичних структур. Збройні сили та спеціальні структури є першорядними за важливістю гарантами збереження правлячих режимів та внутрішньої стабільності, на відміну від демократичних систем, де основним фактором збереження режиму вважається його легітимність.

Сучасна цивілізація переживає критичну фазу свого розвитку, оскільки ядерні запаси створюють технічну можливість глобального знищення. У цьому ракурсі функція армії, з одного боку, стає менш значущою, тому що протистояти сучасному ракетно-ядерному озброєнню неможливо без наявності аналогів; з іншого — посилюється, адже альтернативи не існує [7].

Політичне значення збройних сил ніколи не буде втрачене, оскільки порушення взаємозв'язку між політичним керівництвом та армійськими структурами може привести до непередбачуваних наслідків, тому армія залишається хоч і не основним, але важливим каналом політичної мобільності.

Література

1. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
2. Ільницька У. В. Армія і політика: моделі взаємодії в умовах різних політичних режимів [Електронний ресурс] / У. В. Ільницька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 612. Держава та армія : Збірник наукових праць. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. — С. 205-211. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Armia/2008_612/36.pdf
3. Мизер А. А. Вооружённое насилие и контрреволюция / А. А. Мизер. — М. : ВУ, 1993. — 223 с.
4. Требін М. П. Армія так суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації : [моногр.] / М. П. Требін. — Х. : «ІНЖЕК», 2004. - 404 с.
5. Шмитт К. Понятие политического. [Электронный ресурс] / К. Шмитт. Антология мировой политической мысли. Под ред. Г. Ю. Семигина. — Библиотека Гумер — Политология. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/17.php

6. Ҵзлиев М. И. Социальная напряжённость и национальная безопасность России / М. И. Ҵзлиев. — М. : Прогресс, 1996. — 219 с.
7. Тоффлер Э. Война и антивойна: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер. — М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. — 412 с.

В статье рассмотрена проблематика функционирования армии (силовых структур) как одного из каналов политической мобильности в системах различных типов политических режимов, в частности в условиях демократического транзита. Проанализированы пределы функционального диапазона влияния силовых структур в политической системе и специфика инфильтрации армейских кадров в политические институты.

Ключевые слова: армия (силовые структуры), политическая мобильность, политический режим, каналы мобильности.

In the article the problems of functioning of the army (security forces,) as a channel of political mobility in systems of different types of political regimes, particularly in democratic transition. Analysis beyond the functional range of influence of power structures in the political system and specific infiltration of army personnel in political institutions.

Key words: army (security forces), political mobility, political regime, channel mobility.

Безрук Олександр Олександрович — викладач кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Рецензент: проф. Сергієнко Ю. Г.